

Görmə qüsurlu uşağın psixi inkişafında məktəbəqədər yaş dövrlərinin rolu

Züleyxa İbrahimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: nigar-ibrahimova93@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos.T.H. Ağayeva,
ped.ü.f.d., dos.S.R. Aslanova

Açar sözlər: görmə qüsuru, kor və zəif görən uşaq, məktəbəqədər yaş, korreksiya, inkişafdan geri qalma, pozulması, taktil-kinestetik duyğular

Ключевые слова: дефекты зрения, слепые и слабовидящие дети, дошкольный возраст, коррекция, задержки развития, недостаточность моторики, тактильно – вибрационная оощения.

Key words: vizual impairments, blind children, preschool children, correction.

Məktəbəqədər yaşlı ağır görmə qüsurlu uşağın psixi inkişafındakı ciddi və dərin ləngimələr, onlarda ətraf aləm haqqında təsəvvür və biliklərin çox kiçik həcmdə olması, sözlərin məhdud başa düşülməsi, sözləri müşayiət edən konkret anlayışların yoxluğu, hərəkətlərin az inkişafı, məkanda zəif bələdləşmə və məhdud mobilliyi ilə xarakterizə olunur. İnkişafdakı bu çatışmazlıqların aradan qaldırılma çətinliyi erkən yaş dövründə uşaqda onların kompensasiya imkanlarının məhdudluğu ilə izah edilir.

Müşahidələr göstərir ki, məktəbəqədər yaşlı görmə qüsurlu uşaqlar normal həmyaşları ilə müqayisədə inkişafda daha çox geri qalmağa başlayırlar. Belə ləngimə hərəkətin yerinə yetirilməsinə kifayət qədər nəzarətin olmamasının nəticəsi olub, onların yalnız əzələ hissiyatına istinad etməsi ilə əlaqədardır.

Zamanına görə bədənin düz vəziyyətinin və müstəqil hərəkət etmə bacarığının formalaşma ləngliyi, yeni məkandan və əşyalardan qorxmanın uzanması əşyaların xüsusiyyətlərini ayırd etməyi, əşya ilə hərəkət əlaqələrinin yaranmasını və möhkəmlənməsini gecikdirir. Bəzi görmə qüsurlu uşaqlarda 4-6 yaşına qədər şaquli vəziyyət almada inamsızlıq müşahidə olunur, onlar yerləş zamanı pəncəyə istinad edir, bədənin kütləsini pəncədən dabana keçirtməyi bacarmayıb ayaqlarını çox yaxın qoyaraq kiçik addımlarla yeriyirlər. Uşaqlarda yerləşin formalaşma çətinliyi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən də qeyd edilmişdir. Hərəkətin formalaşmasının ləngiməsinə səbəb görmənin zəifləməsi və ya olmamasıdır. Görmə qüsurlu uşaq uzun zaman məkanda hərəkətdə müstəqil ola bilmir, nəticədə ətraf aləmi qavramaqda kifayət qədər fəallıq göstərmir. Hərəkətin yerinə yetirilməsinin özü belə ciddi korreksiyaya ehtiyac duyur və korluğun və zəif görmənin kompensasiyası üçün baza rolunu oynaya bilmir.

Normal görən uşağın həyatının birinci ilinin ortasında əşyavi fəaliyyətin formalaşması başlanır. Əl hərəkətlərinin tədricən instrumentallaşması və əşyaviləşməsi uşağın əqli fəaliyyətinə, davranış və ümumi inkişafına böyük təsir göstərir. Məhz, daimi taktil-kinestetik assosiasiyaların yaranması bununla bağlıdır və uşaqda fəal duyğuların inkişafı öz başlanğıcını buradan götürür.

Görən, eləcə də görməyən, kor uşaqlarda qavrayış proseslərinin intensiv inkişafı və təkmilləşməsi əşyavi fəaliyyətdə baş verir. Lakin kor və zəif görən uşaqlarda əşyavi fəaliyyətin özü çox ləng inkişaf edir və əşyavi fəaliyyətin formalaşması onun hərəkət

komponentlərinin inkişafının gecikməsi ilə bağlı 3-4 yaşına qədər uzana bilir. Əşyavi fəaliyyətə yiyələnmə prosesində müşahidə olunan fəaliyyət, hələ tam əşyavi olmasa da, onun formalaşması üçün bir zəmin rolunu oynayır. Erkən yaşda kor və zəif görən uşaqlarda əşyavi fəaliyyətin inkişaf özünəməxsusluğu onun daha çox formalaşma ləngliyi ilə funksional fəaliyyət və onun praktik yerinə yetirilməsi arasındakı qeyri-bərabər anlama ilə bağlıdır.

Görmə qüsurlu uşaq görənlərdən fərqli olaraq uzun müddət əşyanı tutub saxlayır, əlindən vermir. Görən uşaq əlindəki oyuncağı digərini gördükdə yerə qoyduğu halda, kor uşaqda bu stimül olmur. Bu əl hərəkətlərinin diferensiyasını ləngitməklə yanaşı, həm də, fəal duyğuların inkişafını da ləngidir. Kor uşaqlarda ilkin spesifik manipulyasiya və ayrı-ayrı funksional fəaliyyət iki yaşından sonra meydana çıxmağa başlayır və 3 yaşın sonunda görmə qüsurlu uşaqların hamısında özəl aparıcı əşyavi fəaliyyətin yaranması və formalaşması müşahidə olunmur. Lakin əşyavi fəaliyyət üçün bir zəmin yaranır. Uşaqlar əşyaların funksional təyinatını başa düşməyə başlayır, onlardan ən sadə və tez-tez praktik fəaliyyətdə istifadə etməyi öyrənirlər. Əgər məktəbəqədər yaşlı kor və zəif görən uşaqlar əşyanın funksional təyinatı haqqında sözlü biliklərə müstəqil yiyələnmə bilirlərsə, o zaman onların manual-hərəkət komponentlərini mütləq öyrətmək lazımdır.

Diferensiallaşmış eşitmə qavrayışı və əşyalarla hissi tanışlıq zamanı yaranmış müstəqil səslənmə ətrafdakı insanlarla ünsiyyət vasitəsi kimi getdikcə daha mühüm rol oynamağa başlayır. Kor və zəif görən uşaq özünə diqqət cəlb etmək bu və digər əşyanı əldə etmək üçün nitq səsləri və sözlərindən istifadə edirlər. Böyüklərin kor uşağı dindirməsi və onların buna emosional münasibəti, onlarda səs və sözlərin qavranılmasını və tələffüzünü stimullaşdırır. Sözlərin mənasının başa düşülməsi kor və zəif görən uşaqlarda bir neçə mərhələdə baş verir.

Nitq fəaliyyəti ilə bütün saxlanmış analizatorlarla, eləcə də inkişafda olan əzələ-hərəkət sistemi ilə əlaqələr sisteminin yaranması, bu yaşda korluğun kompensasiyasının əsasını təşkil edir. Böyüklərlə uşağın sözlü ünsiyyət təcrübəsi ona nitqdən istifadə edərək əşyanın bütün obyektiv xüsusiyyətlərini düzgün əks etdirməyə sövq edir. Böyüklərin kor uşaqlarla birgə əşya fəaliyyəti zamanı həm əşya, həm də fəaliyyətin sözlə müəyyənləşdirməsi bir tərəfdən kor uşağa mənimsədiyi sözlə onu əhatə edən ətraf aləmdəki konkret əşyaları müqayisə etməyi, digər tərəfdən isə əşyalarla fəal təmasda əşya aləmini dərk etməyi stimullaşdırır. Sözlü ünsiyyət prosesi əşya fəaliyyətini sürətləndirir, həm də onun təkmilləşdirməyə imkan verir. Bütün fəaliyyətini nitqlə müşayiət etməklə kor və ya zəif görən uşaqlar korreksiya vasitəsi kimi nitqdən istifadə edərək pozulmuş ümumi motorokanı inkişaf etdirirlər. Bu zaman kor uşaqların aparıcı fəaliyyəti böyüklərlə ünsiyyət olur.

Məktəbəqədər yaş mərhələsində konkret praktik fəaliyyətində nominativ, həm də ümumiləşdirici funksiya daşıyan nitqə istinad etməklə kor uşaqda ətrafındakı əşyaların qavranılmasında ümumiləşdirici vasitələr formalaşmağa başlayır. Məhz böyüklər və həmyaşları ilə nitqli ünsiyyət vasitəsi ilə məktəbəqədər yaşlı kor uşağa həm praktik inkişafda, həm də məkanda bələdləşmədəki gerilməni aradan qaldırmağa imkan verir.

Erkən və məktəbəqədər yaş dövründə praktik fəaliyyət kor uşağın inkişafındakompensator rol oynayaraq əsas dərk etmə fəaliyyəti proseslərinin inkişafına kömək edir. Rusiyalı tədqiqatçıların (A.B.Zaparojets, L.A.Venqer və b.) fikrinə görə bu zaman kor uşaqda ilk növbədə qavrayış və onun differensasiya prosesləri inkişaf edir. Praktik fəaliyyət eyni zamanda məktəbəqədər yaşlı kor uşaq qarşısında yeni perseptiv bələdləşmə vasitələrinin və onları həyata keçirtmək üsullarının işlənməsi tələbatını yaradır.

Tədqiqatçılar məktəbəqədər yaşlı kor uşaqda əşya fəaliyyətini təhlil edərək, üç qavrayış səviyyəsini fərqləndirmişlər:

a) əşyanın ayrı-ayrı keyfiyyətlərinin sensomotor etalon əvvəlindən istifadə etməklə seçilməsi və diferensasiyası;

b) iki-üç əlamətlərə görə elementlərin birləşdirilməsi və onların tanış əşyalarla müqayisəsinin meydana çıxması;

c) əlamətlərin ümumiləşdirilməsinin başlanğıcı və əşyaların etalon əvvəli istifadəsi.

Praktik fəaliyyətə yiyələnmə prosesində kor uşağın əşyalar haqqında bilikləri mənimsəməsini və onların sözdə möhkəmlənməsini təmin edən nitqin nominativ funksiyasının inkişafı böyük rol oynayır.

Beləliklə də, aparıcı praktik fəaliyyət, sonralar əşya aləminə yiyələnmə təcrübəsini artıran və kor uşağın ümumi psixi inkişafı üçün kifayət qədər geniş sensor bazanın yaranmasını təmin edən əsas bazaya çevrilir.

Kor uşağın oyun fəaliyyəti korluğun kompensasiya sisteminin əsas komponenti olan əşya aləminin obraz və təsəvvürlərini saxlamağa və onlardan istifadə etmə bacarığını təmin edir. Oyun fəaliyyətinin əsas tərkib hissəsi ətrafdakı sosial həyat haqqında bilik səviyyəsindən asılı olan süjet xəttidir. Oyun fəaliyyəti üçün əsas şərtlərdən biri kor uşaqların öz bədəninin motorikasına yiyələnmə, əşya ilə funksional fəaliyyətin başa düşülməsinin və onu praktik yerinə yetirmə bacarığının inkişafıdır.

Görmənin erkən və ya bətdaxili pozulmaları fəallığın aşağı olmasını və idrak fəaliyyəti inkişafının çatışmazlığını yaradaraq ümumi inkişaf ləngliyinə gətirib çıxarır. Hərəkətin məhdudluğu və bələdləşmə fəaliyyətinin zəifliyi kor uşağın emosional-iradi sahəsinə də böyük təsir göstərərək, məkanda hərəkət qorxusu yaradır ki, bu da öz növbəsində hərəkət və bələdləşmənin inkişafını ləngidir. Bu psixi inkişaf çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması üçün kor uşaqda onun yerinə yetirəcəyi fəaliyyətə müsbət emosional münasibət yaratmaqdır. Beləliklə də, aparıcı praktik fəaliyyət, sonralar əşya aləminə yiyələnmə təcrübəsini artıran və kor uşağın ümumi psixi inkişafı üçün kifayət qədər geniş sensor bazanın yaranmasını təmin edən əsas vasitəyə çevrilir.

Məqalənin aktuallığı. Görmə qüsurlu uşaqların psixi inkişafında və diaqnostikasında yaş dövrlərinin rolu böyükdür. Erkən dövrdə: çağalıq və məktəbəqədər yaş dövründə kor və zəif görən uşaqlarda psixi inkişaf çatışmazlıqlarının aşkarlanması və diaqnozlaşdırılması düzgün təlim-tərbiyə, korreksiya işini təşkil etməyə imkan verir.

Məqalənin elmi yeniliyi. İlk dəfə olaraq Azərbaycan tiflopedaqogikasında psixi inkişafın gedişinə yaş dövrlərinin təsiri araşdırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə irəli sürülən fikirlər və nəticələr görmə qüsurlu uşaqlarla işləyən mütəxəssis, tiflopedaqoq və valideynlərin təlim-tərbiyə, korreksiya işində gərəkli ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Ağayeva T.H. Görmə funksiyalarının pozulmalarının psixokorreksiyası. Bakı, 2017.
2. Həmzəyev M. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2000.
3. Hüseynova N.T., L.Rüstəmov. Xüsusi pedaqogika. Bakı, 2006.
4. Məmmədova M. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla psixokorreksiya işinin təşkili: Metodik vəsait. Bakı, 2016.
5. Абрамова Г.С. Возрастная психология. М., Екатеринбург, 2000.
6. Власова Т.А. О детях с отклонениями в развитии. М.: Педагогика, 1983.
7. Литвак А.Г. Тифлопсихология. М. 1995.

8. Солнцева Л.И. Введение тифлопсихологию раннего, дошкольного и школьного возраста. М., 1995.

З. Ибрагимова

**Роль возрастных периодов в психической
развития детей с нарушениями зрения**

Резюме

Своевременное выявление детей раннего возраста с нарушениями зрения и изучение роли возрастных особенностей психической развитии становится одной из ключевых проблем научных исследований в области коррекционной педагогики.

Z. İbraqimova

**The role of preschool period in psychology development of
the children visually impaired**

Summary

This report is focused on children who are visual impairments. Before we speak about specifics of education in hearing impairments we should first speak about the status of a hearing-impaired person.

Redaksiyaya daxil olub: 27.12.2017